a Joſue 10.13
b annot. in Pſ. c. 56.
c Zach. 2.40

ſubverteret civitatem Hai a. Beata civitas, ait Hugo b. Victorinus, quæ Regem habet Deum, quia quum foris bella patitur, pax ejus intus non conturbatur. Felix ille, qui talem habet animam, ita in amore Dei ſolidatam, ut quæcumque foris moleſtiæ perſtrepant, tamen uſque ad ſilentium internæ quietis non irrumpant, quia Deus, qui pacis amator eſt, cor conturbatum inhabitare non poteſt: *Lætare Hieruſalem*, ait Deus, *quia habito in medio ſuo c.*

Adjuvabit eam Deus mane diluculo.) Hieronymus, *auxiliabitur ei Deus in ortu matutino.* Alii (ad petentæ mane;) vel magis ad verbum, ex Hebræo לפנות בקר *liphnoth boker, ad aſpiciendum mane*, vel, *auroram*, hoc eſt, dum ipſa aſpiciet terram, aut dum quivis alius illam) aut, ad proſpectum auroræ, ſive ad proſpectus auroræ, nempe quoties nova exſurget aurora, ſingulisque diebus. Geminatur Græcè in multis codicibus τὸ πρὸς πρωὶ πρωὶ *ad mane mane*, ideſt, bene mane, valde mane, valde cito, quam primum. Symmachus περὶ τὸν ὄρθρον *circa diluculum*. Aquila τῷ νεῦσαι πρωίαν, *quum vergit ad diluculum tempus*. In Pſalter. Ambroſiano, *a*
B *matutino in matutinum*. Tempore quidem diluculi ac

d Joſue 6.15
c. 8. 10.
4 Reg. 6. 15.

auroræ oppugnari ſolent urbes, & iniri pugna *d* ut idcircò tunc opportunum ſit auxilium Dei: tamen uſurpatur eadem formula ad quovis tempore oblatum, ſed citò, maturè, opportunè, tempeſtivè: & quod ſic fit, cujuslibet ſit generis, diei ſolet tali tempore fieri; ut

e Pſ. 89. 14.
f Oſea 6.1.
g Pſ. 100 8.
h Pſ. 72. 14.
i Jer. 7. 13.
K Iſa. 33. 2.

repleri mane miſericordia e: *In tribulatione mane conſurgere ad Deum* f. *In matutino interficere peccatores terræ* g; *Caſtigaris in matutinis* h: Deus ipſe *mane conſurgere* ſcribitur, & *loqui*. Oratur etiam ut ſit *brachium noſtrum in mane k*. Denique Baſilius & Theodoretus exponunt velociſſimum auxilium, monent autem Euthymius atque Nicephorus denotari ſummam celeritatem & comparationem unius diluculi ad aliud diluculum, veluti ſit quoddam diluculum alterius diluculi. Id indicat verſio Pſalterii Ambroſiani, ſeu Gallicani, recitata. Similis quoque phraſis qua ſperare dicimur *à cuſtodia matutina uſque ad noctem l*. Beda hoc loco vult ſignifi-

l Pſa. 129 6.
Mane ſurgentium ſedulitas ad opus denotata.

cari ſedulum auxilium; quoniam qui mane ſurgunt, ſeduli ad opera ſua videntur. Neſcio unde Nebienſis
C acceperit, quod in paraphraſi Chaldæa ponit, *adjuvabit eam Deus propter meritum Abraham, qui oravit pro ea in tempore matutino*. In emendatis Græcis Bibliis extat, βοηθήσει αὐτῇ ὁ θεὸς τῷ προσώπῳ αὐτοῦ; *Adjuvabit eam Deus vultu ſuo*. Meminit de eadem verſione Arnobius, Ambroſius, Thomas, Beda, Haimo, & de Græcis Cyrillus, illamque ſequitur Auguſtinus, Caſſiodorus, & Pſalterium Romanum: & Eccleſia in officio divino eadem utitur. Complexus eſt utramque Apollinarius in paraphraſi, & in Commentario, ſi tamen eſt idem auctor. In illa ſic habet:

Ἐξ ἠοῦς ἐπίκουρον ἔχει πανεπίσκοπον ὄμμα.
Ex aurora auxiliarem habet providum oculum.

In commentario *diluculum* interpretatur de lumine ſpirituali, *vultum*, Apoſtolos, & qui poſt eos conſequenter Eccleſiæ præfuerunt, quibus Deus vires ac nervos addidit, ut conſtanter prædicationis munus ſuſciperent. Cyrillus pronomen *ſuo*, refert ad civita-
D tem, quæ adjuvatur quaſi vultum habeat, cujus Deus pulchritudinem intactam & incorruptam ſervet per fidem & alia virtutum ornamenta. Ambroſius explicat *ſuo Deum vultu adjudicare*, ideſt, favere: hoc pacto dici Deum *reſpexiſſe ad Abel & munera ejus* m, &

m Gen. 4 4.
n Luc. 22.61
o Pſ. 79. 4. 8.
p Pſ 44. 13.
q Pſ. 79. 4. 8.
r Pſ. 20. 7.

Chriſtum ad Petrum poſt negationem *n* orati, ut *oſtendat faciem ſuam* o, quia aſpectus Dei ſalus noſtra eſt. Eodem ſpectat expoſitio Auguſtini & Bedæ *adjuvare vultu*, hoc eſt demonſtratione ac præſentia per opus quod adjuvat. Caſſiodorus, Haimo, Aiguanus hoc referunt ad Incarnationis præſentiam, quando vultus Dei ſalutaris illuxit, quem *deprecantur omnes divites* p *plebis*. Thomas ad futuram viſionem Dei, quando oſtenſa facie illius *ſalvi erimus* q, *& lætificabit nos in gaudio cum vultu ſuo* r.

A *Verſ. 7.*) Conturbatæ ſunt Gentes, & inclinata ſunt regna, dedit vocem ſuam, mota eſt terra.

SEnſerunt vim divini auxilii, civitatis Dei hoſtes, contra ſe: corruerunt enim ac eorum regna collapſa ſunt. Ad ſolam divinæ Majeſtatis vocem contremuit, viribuſq; diſſoluta eſt terra, & habitantes in ea, ſeu calcantes eam hoſtes; hoc eſt, quod ſupra obſcuriùs dictum fuit *ſ*, *non timebimus dum turbabitur terra & transferentur montes in cor maris. Sonuerunt & turbatæ ſunt aquæ eorum, conturbati ſunt montes in fortitudine ejus.* Turbatio terræ & conturbatæ gentes, idem ſunt: translatio montium & inclinatio regnorum, tonitus conturbatioq; in fortitudine, & quod quum vox data eſt, mota ſit terra. Tale quod Pſ. XVII. t dicitur, *Intonuit de cœlo Dominus, & altiſſimus dedit vocem ſuam, grando & carbones ignis: miſit ſagittas ſuas & diſſipavit eos; fulgura multiplicavit, & conturbavit eos.* De gentium converſione, una cum dæmonum & Tyrannorum perſecutione quam vox prædicationis vicerit & miraculorum potentia, ita ut *vultu in terram demiſſo*, etiam *Reges adoraverint* Chriſtum *u*, & *gentes ſervierint* ei *x*, paſſim locum præſentem enarratores declarant. Baſilius ſimilitudinem affert petitam à duce ſtrenuo, invictoq; Imperatore, qui ſubito adveniens in auxilium civitatis obſeſſæ, obſidionem diſſolvat, copias hoſtiles diſſipet, reges in fugam vertat, atq; hoc quidem propterea quod vocem cum virtute in adverſarios edat, & vocis vehementia eorum corda conſternat, qui fugati per vicos & civitates clamore ac vociferatione omnia compleant, commoveantq; Hoc ait Heſychius factum præſertim tempore Pentecoſtes, ingenti voce de cœlis audita, quum Gentes percepta in Apoſtolis varietate linguarum, conturbatæ ſunt; & inclinata ſunt Regna Judæorum, colla Evangelio ſubmittentium *y*. Addit Ambr. vocem clamoremq; Chriſti in Cruce *z*, ad quem univerſa elementa tremuerunt, omnis terra commota eſt. Sic vero *commotio & inclinatio* tum in bonam partem accipiuntur, tum in malam. Poteſt etiam adventus Chriſti in carnem intelligi eo modo quo Aggæi *a* vaticinium, ut hoc loco notat Carthuſianus, *adhuc unum modicum, & ego movebo cœlum, & terram, & mare, & aridam, & veniet deſideratus cunctis gentibus*; quod re ipſa quo pacto ita contigerit, oſtendit idem auctor, & hi qui eumdem Prophetam interpretantur. Juxta litteram putant quidam hic innui victorias Joſue *b*, vel David contra Ammonitas *c* vel Ezechiæ *d* adverſus Aſſyrios, vel totius populi contra Ægyptios alioſq; donec pervenirent ad poſſeſſionem promiſſæ terræ.

ſ v. 3.
t v. 5.
u Iſ. 19 23
x Pſ. 71. 11
y Act. 2, 37
z Matt 27.
a c. 27.
b c. 5. &c. 12 1.
c 2. Re. 10. 13
d 4 Re. 19. 35

Conturbatæ ſunt gentes. Refertur alia lectio in Scholio & apud Chryſoſt. συνήχθησαν, aut συνήχθη ἔθνη, ἔθνη *congregatæ ſunt gentes congregatione*, videlicet cum conturbatione ac tumultu. Paraphraſtes, *quando dabat legem populo ſuo, conturbatæ ſunt gentes.* *Conturbatio* ſumi quoque in bonam partem poteſt. Nimirum in conſcientia, & per compunctionem, & gentes, ἔθνη גוים *goiim*, tam de Judæis intelligi quam de Gentilibus, ut aliàs non rarò; ſicut Pſ. II. vidimus. Talis conturbatio cum compunctione contigit, quando legem promulgavit Chriſtum in Pentecoſte per Apoſtolos, trium millium baptizatorum à Petro *e*.

e Act. 2. 41.

Et inclinata ſunt regna. (Hieron. *concuſſa*. Alii, *infremuerunt*, vel *commota ſunt*. Aquila ἐσφάλησαν, *prolapſa ſunt*: Symmachus περιετράπησαν, *everſa ſunt*. Hebr. מטו *matu*, ſignificat *nutaverunt*, ceciderunt, lapſa ſunt, perverſa, mota, deniq; etiam inclinata. Et idem valet נטו *natu*, unde forſan *nutare* noſtrum: Bene etiam Latine dicimus, *domum inclinare*, vel *inclinari rem, fortunam, ſpem, aciem, Remp.* Chald. *tremuerunt* אזדעזעו *izdahhzahhu*. Accipiunt nonnulli *inclinationem & commotionem* bonam quam voluntates inclinentur ad recipiendum Chriſtum. Verior ſenſus de caſu & prolapſione ac, ſi de Chriſto intelligatur, eorum Regnorum, quæ nolint recipere Chriſtum. Id initio factum ſcimus: mirificè vero propagata regna, quæ ſe legi ejus ſubdiderunt: Rurſum ipſimet non majores aviq; noſtri tantum infelicem conſpicimus caſum regnorum provinciarumq; quæ vel penitus defecerunt à Chriſto, vel ab ejus orthodoxa fide, vel à pietate moribuſq; Chriſtianis. Ceterum rectè conturbatis gentibus, inclinata regna

a Mat. 12. 25
b Iſ. 16. 2
c Pr. 14. 28
d 1. cont. ep. Parm. c. ult.
Donatiſtæ aſſerentes in Africa ſola Eccleſiam remanſiſſe refutati.
e de Cat. rud c. 24
f Joſue 6. 5

gna dicuntur, quia *omne regnum in ſe diviſum deſolabitur* a: quum ſoli ſcilicet concurrunt alii adverſus alios, & pugnat *vir contra fratrem ſuum & vir contra amicum* b *ſuum*. *In multitudine populi dignitas regis* (regnique) *& in paucitate plebis*, deſciſcentis & diſcordantis) *ignominia principis* c, συντριβή, מחתת *mechithath, contritio*, vel *terror*. Ex quo loco Auguſtinus *d* Donatiſtas refellit aſſerentes in Africa ſola Eccleſiam remanſiſſe. Idem porro ſcribit *e* quod per omnes terras innumerabiliter pro fidei veritate morientibus ipſa perſequentia regna ceſſerunt, & ad Chriſtum cognoſcendum atque venerandum fracta ſuperbiæ cervice converſa ſunt.

Dedit vocem ſuam, mota eſt terra.) Hieronymus, *proſtrata eſt*. Alii, *defluxit*, aut *contremuit*. In codicibus Complutenſibus regiis & aliis tum Græcis, tum Latinis, *dedit vocem ſuam altiſſimus & mota eſt terra*. Ita etiam eſt in Pſalterio Romano & Ambroſiano, & in Æthiopico, & apud Ambroſium, Auguſtinum, Caſſiodorum. Exponunt nonnulli de clangore tubarum à ſacerdotibus facto juſſu Dei, ad quem corruerunt muri Hiericho *f*, quidam de tonitruo, fulmine, fulgure, quibus terrefacta ſint hoſtium caſtra, eorumque corda tamquam calore diſſoluta inſtar ceræ, quod importat Verbum תמוג *chamug*, ſic Pſalmo XVII. *g* *Intonuit de cœlo Dominus, & Altiſſimus dedit vocem ſuam, grando & carbones ignis; miſit ſagittas ſuas & diſſipavit eos, fulgura multiplicavit & conturbavit eos.* Plures accipiunt pro divino imperio, cujus effectus veluti ſola vocis extiterit prolatione, quo etiam modo dicitur mundum creaviſſe *h*. In eo ſenſu intelligitur quod eſt Pſal. LXXV. *i* huic ſatis ſimili, *de cœlo auditum feciſti judicium, terra tremuit & quievit, quum exurgeret in judicium Deus.* Magna vis vocis Dei, de qua egimus Pſalm. XXVIII. tum vero quando vocat, ut expertus eſt Saulus *k*: ſed non ſemper dare vult Deus virtutem voci ſuæ, hoc eſt, efficaciam abſolutè, verùm exigit clamando, ut qui habet aures audiendi audiat *l*, & ne ſi vocem ejus audiat quis *obduret cor ſuum* m. Vox alarum, myſticorum animalium, & Evangelicorum Prædicatorum, quaſi *ſonus aquarum multarum & ſonus ſublimis Dei* n. Vox etiam Dei evocabit mortuos ad judicium & reſurrectionem.

g v. 15
h Gen 1. 6
i v. 9.
K Act. 9. 4
l Mat. 13. 9
m Pſ. 94. 8
n Ezec. 1
& 4. c. 43. 2

Verſ. 8.) Dominus virtutum nobiſcum, ſuſceptor noſter Deus Jacob.

EXclamat gratulando, & more triumphantis geſtiendo, atque in Deum Victoriam transferendo. Qui quum ſit *Sabaoth*, ideſt, *exercituum Dei*, & in ejus poteſtate armorum bellique omnis, quam vocant *alea* poſita, exituſve, & quem præſertim propitium Jacob expertus eſt, quia religioſiùs ipſum coluit, dignatus fuerit ad ſe confugientes tueri, & ſuſcipere ac præſentiæ ſuæ favore hoſtibus reddere ſuperiores. Profitentur fideles novi teſtamenti ejuſdem ſe cultores Dei, quem qui ad vetus pertinebant, colebant, nominantes *Deum Sabaoth*, nec non *Deum Jacob*, etſi etiam *Abraham & Iſaac*.

Dominus virtutum nobiſcum.) Hieronymus, *exercituum*. Hoc valet צבאות *tſeuaoth* & τῶν δυνάμεων, ut aliàs docuimus, maximè Pſal. XIII. exercitus vero intelligo tam humanos quàm Angelicos. *Exercitum* ſuum vocat Deus *o* populum ſuum: & Angelus allocutus Joſue *p* nominavit ſe principem exercitus Domini, & viſi ſunt equi curruſque ignei auxiliatores Eliſæi *q*. Denique omiſſis aliis teſtimoniis ac exemplis militia cœleſtis exercitus *r* de Angelis dicitur, ut nihil etiam de ſtellis dicam. Chryſoſtomus & Caſſiodorus Angelos innui volunt numero prope infinitos, præſtantes potentia, & potentes virtute *ſ*: ita ut unus nocte una *centum octoginta millia* t ſuſtulerit Hieronymus Angelis jungit homines. Aiguanus omnes Angelos per unum ordinem virtutum deſignari dicit. Non ergo virtutes, ut indicat Ruffinus, dona ſunt habituum bonorum, quæ Deus communicet. Porro Dominus hìc nobiſcum eſt quidem ſemper, ſed tunc peculiari quodam modo, quando, quod non ante faciebat, juvat, vel novo quopiam beneficio afficit. Exprimit Chald. אמערנא *beſahhdana, in adjutorium noſtrum*. Videntur Baſilius, Ambroſius, Thomas, Remi-

o Exo. 7. 4
c. 12. 41
p Joſ. 5. 14
q 4. Reg. 6. 12
r Luc 2. 13
ſ Pſ 102. 20
t 4. Reg. 19. 35.
Alluſio ad incarnationem in qua ortus eſt Emmanuel Nullam creaturam ſufficere potuiſſe ad conferendam nobis ſalutem un. de inferatur

A gius, Hieronymus, Beda, Bruno, propter עמנו *himmanu*, quod hìc eſt, ſignificans, *nobiſcum*, & *nomen Domini* vel *Dei*, licèt non אל *el* ſit, ſed יהוה *Johovah*, velle hoc loco alludi ad incarnationem, in qua ortus eſt Emanuel, quod ſignificat, *nobiſcum Deus*, quamvis Bruno fallatur dicens Hebraicè hoc loco eſſe nomen ipſum *Emmanuel*. Idem illud indicat Auguſtinus, & alii, hinc inferentes nullam creaturam ſufficere potuiſſe ad conferendam nobis ſalutem. Quamvis de vocabulo *Emmanuel* non meminerint. Athanaſius *u* hinc argumentatur pro divinitate Chriſti. Addit Thomas familiarem converſationem *x* Chriſti; & inhabitationem per fidem gratiamque *in cordibus noſtris*, nemo diffidit, ſi habeat Deum pro *y* ſe, & juxta *z* ſe, & ſecum *a*. Non alia melior ſalutatio apprecatioque quàm, *Dominus vobiſcum*, quam ſolemniter frequentat Eccleſia, de qua ritualium ſcriptores, maximè Jo. Stephanus Durantus *b*, & proprio tractatu Petrus Damiani. Salutavit ſic Angelus Gedeonem *c*, mirantem qui fieri poſſet ut apprehenderent mala eos quibuſcum Dominus eſſet: ſic Gabriel *d* Mariam: ſic Booz meſ-
B ſores *e* ſuos. Præterea Deus frequenter dum aliquem animaret ad aggrediendum aliquod opus, dicebat, *quia ego tecum f ſum*, vel pollicebatur Angelum cum ipſo futurum g: id etiam alii aliis promittebant *h* aut optabant. Dicta relege ad alterius verba Pſalmi *k*, *non timebo mala quoniam tu mecum es*. Sub Imperatore Juſtino terræmotus Antiochiæ compreſſus hac ratione *l* proditur, quum Chriſti nomen pro foribus omnes inſcripſiſſent, quia Religioſo cuidam præceptum divinitùs fuerat hæc foribus verba inſcribi, *Chriſtus nobiſcum ſtate*. Quod attinet ad *Emmanuel*, & ſi non ita ſit vocatus Chriſtus ſufficit quod ei conveniat res ſignificata, ſicut & aliorum vocabulorum, quibus vocandum idem Iſaias prædixerat, ut *m*, *Accelera, ſpolia, detrahe; feſtina prædari*. Nec refert quod apud * eumdem Hebr. habetur, *Vocabis nomen eius Emmanuel*, verbo fœminini generis קראת *Karath* Græcè καλέσεις, & apud Matthæum *n* *vocabant*. In editione Latina Iſaiæ *vocabitur*. Nam ſic vocatus etiam eſt à Matre ipſa, ad quam perſona ſecunda fœmina pertinet, non autem ad domum, ut voluit
C Origenes *o*, quia domus Hebræum nomen בית *beth*, eſt maſculinum, quippe Mater bene conſcia Filii ſe Matrem Dei dicere poterat, & dixiſſe credi poteſt apud ſe, & apud nos Deum eſſe. Rem porro ſignificatum in Emmanuele ſpectandam, non ſonum vocis, Juſtinus *p* ac Tertullianus *q*, monent. Lege Leonem Caſtro in Iſaiam, & Tertulliani Scholiaſtem Pamelium. Multo ſine dubio melius acclamatur de Chriſto à Chriſtianis, *nobiſcum Deus*, qui dixit *r*, *tanto tempore vobiſcum ſum*, *ecce vobiſcum ſum* ſ *uſque ad conſummationem ſæculi*, hoc eſt, hominum aliorum more, cum hìc viveret, & nunc ſacramentaliter; quam de Alexandro Magno, ut eum ridens docet Lucianus, in dialogis mortuorum, 13. & 14.

u Or. 3. cont. Arian.
x Bar 3. 38
Ep 3. 17
y Rom. 8. 31
z Job. 17 3
a Pſ. 22. 4
Jer. 20. 11
Salutatio optima & apprecatio.
b 2. de ritib. Eccl. c 15
c Jud. 6. 12 13.
d Luc. 1. 28
e Rutt. 2. 4
f Gen 21. 22
Exo. 3. 12
Deut 31. 23
Joſ. 1. 5. 9 c. 3
7 Jud. 6. 16
g Gen 24 40
Terræ motùs ſub Imp Juſtino Antiochiæ compreſſus.
h Exo. 18. 19
Deut. 20. 1
c. 31. 8. 1.
Reg. 10. 7
i Joſ. 1 17. 1.
Reg. 17. 37 c.
20. 13. Jud 6
18. c. 7. 34
K Pſ. 22. 4
l Niceph. 17. c. 3
m c. 8. 3
* c. 7 14
n c. 2. 23
o Ho. 2. in Iſ.
p in Trypho.
& q. 35
Marc. c. 12
& 13
r Joan. 14. 9
ſ Mat. ult. 20

Suſceptor noſter,) Hieron. *Protector*, de vocibus ἀντιλήπτωρ & משגב *miſgau* & *ſuſceptor*, actum ſatis aliàs. Hebræa valet etiam *exultationem* ſ aut *arcem altam*. Ægrotum Auguſt. qui curatur à medico, *medici* vocari *ſuſceptum* dicit, præterea *infantem parvulum* qui non exponitur, ſed nutritur à parentibus; Deum utroq; mu-
D nere fungi erga nos. Caſſiodorus, Thomas, Remigius, Ruffinus, Haimo, Beda, Bruno, Valentia, Turrecremata, ſuſceptionem naturæ humanæ à Chriſto factam intelligunt. Addit Thomas quod ſuſceperit nos in curam ſuam quod Bruno & Hugo Cardin. exponunt per officium patroni. *Suſcipere liberos & cauſſam* Latini dicunt, Juriſconſulti quoq; *ſuſceptos* nominant clientes qui ſe & bona ſua tuenda & defendenda potentiorib. addicunt. *Suſceptores* autem annonis & tributis ærarii recipiendis præpoſitos. Uſu Eccleſiaſtico iidem ſunt, qui & patrini, fidejuſſores, ſponſores, ἀνάδοχοι, ſpiritales patres baptizatorum & compartes patrum carnalium. Aptari notiones hæ propoſito poſſunt. Ad litteram nil aliud *ſuſceptor* ſignificat, quàm adjutorem & auxiliatorem.

Deus Jacob.) Lege Pſal. XIX. *t*. *Protegat te nomen Dei Jacob*. Mentio fit Dei, ut Dei Jacob, quum agitur de illo tamquam de auxiliatore, quin opitulatus eſt Deus Patriarchæ illi, colluctatus cum ipſo per Angelum *u*: quod nobiſcum Deum futurum per incarnationem deſignabat, ut ait Euſebius, Theodoretus, Euthymius, quia, ut duo poſteriores adhuc notant, atq; Valentia, pri-

t verſ. 1
u Gen. 32. 24
c. 49. 10.

a Joan 8.33.

primus Jacob prædixit Gentium vocationem *a*; *non auferetur ſceptrum de Juda; & dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus eſt, & ipſe erit expectatio Gentium:* quia monemur, ut obſervat Didymus, Ambroſiuſque, imitari Jacob odorem, virtutem, certamina, exercitia, luctam, ſicque filii ejus eſſe, ſicut qui fidem Abrahæ imitantur, ejuſdem *filii* appellantur *b*. Nam ſi opera Jacob, ait Ambroſius, vel quia illum æquare non poſſumus, ſtudia operis ejus ac fidei, non agnoſcat Deus in nobis; quomodo quaſi Deus Jacob *c* nos juvare dignabitur? Attingit aliam cauſſam Caſſiodorus, quia Jacob fuit devotus, ut conſtat ex voto quod fecit Deo, & ex lapide quem ritè conſecravit *d*, ideoque tanta Deus ei contulit beneficia: ſimilia collaturus ſimiliter credentibus atque colentibus eum; ne veteris putetur duntaxat Deus teſtamenti: quod etiam annotavit Baſilius, Thomas, Hugo, Remigius: quæ ratio idem valet, quando in teſtamento novo nominatur prætcrea *Deus Abraham & Iſaac*. In nomine *Jacob* ſupplantationem vitiorum attendunt Hieronymus, Ruffinus, Beda, Ricardus Pampolitanus, Aiguanus, Carthuſianus, Ludolphus; Haimo autem quod ſicut ſupplantavit Jacob benedictionem fratri, & dignitatem emit primogenituræ; ſic Eccleſia gentium ſupplantavit promiſſam priori populo benedictionem, & præſentia dans, cœleſtia comparat; ſcilicet per eleemoſynas & cetera bona. Pertinet eodem quod Jacob typus fuit non ſolum populi minoris, ſed etiam electorum. *Jacob enim dilexit Deus, Eſau autem odio habuit e*. Denique peculiariter in domo Jacob regnaturum Chriſtum prædixit Gabriel *f*. Sed citato Pſalmo XIX. ut dixi, de hoc eodem cognitione *Dei Jacob* actum eſt. In fine verſus iſtius iterum ponitur סלה *ſelah*, quod quum Hieronymus reddat, *ſemper*, ut & Paraphraſtes, *in ſæcula*, putant quidam indicari perpetuitatem regni Chriſti prædictam ab eodem Gabriele in domo Jacob.

b Gen.28.10 Jacob devotum ingenium. c ib.13.33. Jacob qualis typus fuerat. d Rom 9.13 e Luc.1.32. f c.2.4.

Verſ. 9.) Venite & videte opera Domini, quæ poſuit prodigia ſuper terram.

Verſ. 10.) Auferens bella uſque ad finem terræ. Arcum conteret, & confringet arma, & ſcuta comburet igni.

CAnit modo epinicion, cunctos lætus invitans ad rei adeo ſtupendæ ſpectaculum, cupiens plures victoriæ tantæ conſcios habere, miratores, laudatores; quod nempe Deus ille virtutum & adjutor fortis, funditus hoſtes deleverit; bellis planè ſilentium ac finem ubique ac in perpetuum impoſuerit; effeceritque ut quieſceret terra à præliis; omne armorum genus utrinque & vincentium & eorum qui victi ſunt, comminui præceperit; ac in domeſticos paciſque uſus converti, vel ad hos uſus arma inutilia, flammis abſumi. Quo autem hæc cumque modo velit, quis ad litteram intelligi de hoſtibus Hebræorum, negari non poteſt quod communis habet Enarratorum ſententia, longè meliùs ac veriùs victoriis Chriſti convenire. Hoc enim D eſt quod Iſaias *g* prædixit, eumque imitatus Michas *h*, *conflandos gladios in vomeres, & lanceas in falces, non levaturam gentem contra gentem gladium, nec exercendos ultra ad prælium:* quod Ezechiel *i*, *ſuccenſuros, & combuſturos arma, clypeum, & haſtas, arcum & ſagittas, & baculos manuum & contos:* quod Zacharias *k*, veniente rege juſto, & ſalvatore, & paupere, *diſperdendam quadrigam ex Ephraim, & equum de Jeruſalem, & diſſipandum arcum belli, & locuturum pacem gentibus*, & futuram *poteſtatem illius à mari uſque ad mare, & à fluminibus uſque ad fines terræ:* quod iterum vates noſter *l*, *orituram in diebus* Chriſti *cum juſtitia abundantiam pacis*; & Criſtum *m confracturum potentias arcuum, ſcutum, gladium, bellum*. Nato quidem Chriſto pax erat in orbe univerſo poſt adeo multa bella; quorum exempla quædam profert Ambroſius: ſed hæc portendebat illam, quam hominibus bonæ voluntatis denuntiabant Angeli *n*: irrita quoque deinceps futura contra Eccleſiam arma omnia, ipſaſque non prævalituras inferni portas *o*: impietatis bella, ut Auguſtinus ait, & ar-

g c.24.2. h c.30.9.10. i c.9.10. K Pſ.71.7. l Pſ.75.4. m Luc 2.14 n Mat.16.18 o Luc.12.49

Ama externa nihil nocitura his, qui non de ſe confidant, ſed exuendo ſeſe armis propriæ præſumptionis, eaque conterendo, confringendo, comburendo in ſuſceptore, atque adjutore Deo, nec aliis armis muniant ſeſe, quàm Evangelicis veritatis, continentiæ, ſalutis, ſpei, fidei, charitatis, & ferveant illo igne, quem Chriſtus venit *mittere in terram* p, à cujus calore non eſt, *qui ſe abſcondat* q. Certè vix natus eſt Chriſtus, quum ſævit Herodes in pueros, & fugit Chriſtus ipſe. Poſtquam prædicare cœpit, contradictum eſt ei multis modis; denique dira ei illata mors: diſcipuli delituerunt metu ante Pentecoſtem, poſtea flagellati ſunt Jeroſolymis: deinceps ad unum fere omnes trucidati cum infinita fidelium multitudine: quod magiſter tantò ante prænuntiaverat, ſe ſeque gladium, ac ignem, non pacem huc attuliſſe *r*. Integræ militum Chriſtianorum legiones armis ultro poſitis ſe ſe pro Chriſto necari tulerunt, quum tueri poſſent; incredibili patientia in tot tentationibus perſecutionibuſque confeſſores; hi qui ſe non ſinunt *vinci à malo, ſed vincunt in bono malum* ſ, atque *carbones* beneficiorum *congerunt in capite* B inimicorum *t*, nonne liquido demonſtrant & nulla ſibi eſſe arma ad vindicandum atque offendendum & perſequentium arma hebetia, irritoque ictu obſervatam patientiam, conſtantiamque ferientia; ſuæ verò militiæ arma *non carnalia* eſſe, ſed *potentia Deo ad deſtructionem munitionum, & conſiliorum, & omnis altitudinis extollentis ſe adverſus ſcientiam Dei* u? &c. Quamquam pacem illam, vacationemque à bellis externis tantam in Imperio Romano, eo profeciſſe Ambroſius obſervat, ut rectè, poſtea per totum orbem Apoſtoli mitterentur, illiſque etiam intercluſa Barbaricis montibus regna paterent, ut Thomæ India, &c. & iidem diſſidia quoque donata pace componerent. Sed hoc religionis Chriſtianæ fructu ſane magno, quem Chryſoſtom. quoque conſiderant, majorem ait ex ſpirituali pace adverſus bella nequitiæ ſpiritualis, ignita Diaboli tela, ſcuta perfidiæ. Arma piorum ſunt lacrymæ gemituſque, neque cuſtodienda Eccleſia more caſtrorum, ut Cantuarienſis Thomas dixit *x*, ſecutus, ut puto, exemplum Ambroſii, qui baſilicam tradere noluit, nec tamen pugnare, C dicens arma ſua eſſe in Chriſti nomine. Nec ſequitur tamen Chriſtianis non eſſe licitum bellum; qua de re aliàs egimus; ſed ſummum quod ad Eccleſiaſticis viris exerceri non debet immediatè: ſed hoc ipſum poſtea monebimus.

p Pſ.18.7. q Luc.12.51 r Rom.12.21 ſ Ibid.20. t 2.Cor.10. 45. Pax Romani imperii & vacatio à bellis externis ad quid juverit. Arma piorum, lacrymæ gemituſque. u in vita ep. 14. ad Rom. ad Marcell. Thomas Cantuarienſis Ambroſii exemplum ſecutus. x Pſ. 35. 12.

Venite & videte,) Loco primi verbi Paraphraſtes ponit אזלו *ezilu*, *ambulate*. Illo ait Baſilius abſentes longius à verbo veritatis ut propius accedant ad agnitionem idque per bona opera, invitari, tamquam paternis vocibus, cujuſmodi ſunt etiam, *Venite* y *filii audite me: venite* z *ad me omnes, qui laboratis*, Didymus, eos qui reſpicaciter cernunt: ſcilicet qui cum lumine divino, cui reſpondere poſſunt, id efficere magis valent. Quo pacto intelligo id quod tam crebro uſurpatur in Evangelia *a*, & in Apocalypſi *b*: *qui habet aures audiendi, audiat*; hoc eſt, qui divina verba percipit, ad ea animum, & voluntatem applicet, atque obediat. Sic guſtans videt *c*, qui quod approbat conſentiendo gratiæ, magis per eamdem contemplatur: veniens videt, D qui per lumen gratiæ accedens magis illuminatur. *Venire*, ac *videre* interpretatur quantum ad finem Auguſtinus, non pedibus, navibus, pennis, equis; ſed ipſomet ad nos veniente Deo & Chriſto, qui ex lapillo evaſit *mons magnus* implens *univerſam faciem terræ* d, ad quem montem hortatur Iſaias omnes venire & aſcendere, hoc credere ac proficere.

y Mat.11.28 z Mat.13.9. 43. a c.2.17. b Pſ.33.9. c Dan.2.35.

Opera Domini, quæ, poſuit prodigia ſuper terram.) Loco pronominis *quæ*, putant aliqui poni poſſe, *qui*: ut referatur ad Dominum; & ita volunt eſſe in textu Chaldæo; quo item pacto Latinè textum illum convertunt. Ad ſenſum nihil refert, utro legamus modo, nec minus Chaldæum ד deſervit utrique generi (*quæ* & *qui*) quam Hebræum אשר *aſcher*. Hieronym. reddit, *quantas poſuerit ſolitudines in terra*: ſignificat שמות *ſchammoth ſolitudines*, deſolationes, vaſtationes: item mirabilia & admiratione digna; & eſt elegās paronomaſia שם שמות *ſcham ſchammoth*. In deteriorem partem ſumuntur à Chaldæo vaſtationes in impios terræ ארין ביתעי ארעא *tſadiā birſcihhe arrha*, & hæ profectò mirabiles fuerunt, ſtupendæ, inſolitæ, prodigioſæ circa principium & idolorum

d c.2.3.

rum deſtructionem, & everſionem. Præterea miraculoſis, & ſupra naturæ vires, captumque intellectus humani, Deus operibus per Chriſtum ac diſcipulos ejus mundum ſoperavit, convertitque, quamquam voces, *ſuper terram*, non indicant, ut Thomas tamen obſervat, & ante illum Hugo *a* Victorinus (quaſi ſint opera, quæ huc in terram deſuper è cœlo attulerit Deus, ut Incarnatio) ſuper omnem naturalem virtutem; nec, ut Ambroſius in terram, ideſt, contra terram; nec ut Ruffinus, ac Beda, ſuper terrenos: ſed idem quod *in terra*, quemadmodum tranſtulit Hieronymus, ſive in mundo ut exponit Haimo. Opera Domini Ambroſius, quem ſequitur Remigius, & Beda, *prodigia* dici Græcè τέρατα, declarat admiranda, & plena miraculis, in quibus magnarum ſunt ſigna virtutum; nec accipienda quaſi prodigialis horroris ſed quaſi plena admirationis. Adde nec propriè hìc ſumi quod aliquid portendant in futurum, etſi nonnulla ex miraculis id habere poſſint; quod Auguſtino concedimus, Ruffino, Hieronymo, Caſſiodoro, Haimoni, Thomæ, & aliis. Quid ſint prodigia, docui Commentario hiſtoriæ Apoſtolorum B *b*. Conſtat quæ uſitato naturæ curriculo fiunt, prodigia dici non debere; ut Auguſtinus *c* etiam docet. Potius prodigia hìc dici notant Chryſoſtomus & Baſilius in ſcholio, quàm victorias, & trophæa; quia quæ fiebant, non ex certo ordine fiebant, & quadam conſequentia: nec armis & virtute corporum decernebatur prælium, ſed Dei nutu, & potentes vincebantur ab imbecillis, multi à paucis, qui dominatum obtinebant, ab iis, qui eis parebant, & res præter ſpem ſuccedebant. Hæc *nova bella quæ elegit Dominus* d, In his *operibus* meditandum *e*, exercendum *in mirabilibus* iſtis animus *f*, & *in adinventionibus* g, ſcrutando diligenter *h*. *Opus Domini* non reſpicit peccator *i*: *vir inſipiens non cognoſcit, & ſtultus non intelligit hæc k*. Anima juſti *mirabilia opera Dei cognoſcit nimis* l, maximè ut perpendit Caſſianus *m*, quæ Deus in ſanctis ſuis operatur quotidie, ac ſpeciali munificentia effluenter effundit. Deſcribit opera illa eſſe compreſſam inſatiabilem ventris ingluviem, & ſumptuoſam gulæ, pernicioſamque luxuriam, extinctum penè ignem libidinis, ſummam magnanimitatem & lenitatem poſt truculentæ ac diræ iræ furorem: qui rapaciſſimus erat, liberalem evaſiſſe: qui prodigus, continentem: humilem, qui ſuperbus: ſqualidum hirſutumque qui delicatus, & egeſtatem atque anguſtiam præſentium rerum etiam voluntariè perferentem. Iſta ſunt, inquit, *prodigia, quæ poſuit ſuper terram*, quæ Propheta conſiderans ad admirationem eorum cunctos populos advocat. Quod enim majus poteſt eſſe prodigium, quàm ſub momento breviſſimo ex rapaciſſimis publicanis (qualis Matthæus Apoſtolus) fieri: ex perſecutoribus truculentis (cujuſmodi Saulus) prædicatores Evangelii patientiſſimos reddi, ita ut eam, quam perſequebantur fidem, etiam effuſionem ſui ſanguinis propagarent? Narrat vero *n* de quodam ſene, qui cum apud Alexandriam turbis infidelium circumfuſus, non ſolum maledictis, verum etiam graviſſimis impellentium urgeretur injuriis, eique à ſubſannantibus diceretur; Quid miraculi Chriſtus veſter, quem colitis, fecit? ille inquit, Ut his ac majoribus, ſi intuleritis, non movear, nec offendar injuriis. Totus D Chriſtus *ſignum*, prodigium, *portentum* eſt cum ſuis, ut ipſemet dicit Iſaiam *o*. Mirantur omnes tale hominum genus, ita ut qui vident eos, cognoſcant illos, & dicant, *hi ſunt ſemen, cui benedixit Dominus* p: *en populus ſapiens, & intelligens, gens magna, & inclyta* q. Hoc idem Chriſtus velut miraculum ſummum videtur exiſtimaſſe, quando Patrem oravit, ut credituri unum eſſent, ſicut ipſe cum illo unum erat, *ut mundus crederet, quia miſiſſet eum Pater* r. Maria vero etiam *ſignum magnum* ſ eſt, & inſigne prodigium. Ricardus *t* S. Victoris de illa præſentem locum interpretatur, nimirum, eſſe terram, de qua bella omnia penitus ablata ſint, & plena pax reparata. Per arcum contritum cum ſagitta, cujus percuſſio non tam virtuoſa (ſic ille loquitur) eſt, quam artificioſa, tentationes fraudulentas: per arma confracta, hoc eſt, gladium & haſtam, quorum non tam artificioſa, quam virtuoſa percuſſio tentationes violentas: per ſcuta combuſta, excuſationes, quia nullus erat in ea locus accuſationi ſuper eminentem, & ſupra modum æſtuantem amoris ignem. Sed quod *u* idem

a annot. in Pſ.57. b c 6.8. c 12. de civ. cap.26. d Jud.5.8. e Pſ.76.13. f Pſ 118.27. g Pſ.76.13. h Pſ.108.69 i Iſ.5.12. K Pſ.91.7. l Pſ.138.14. m Col.12.c. 22. Prodigia Dei ſuper terram maxima. n c.13. Senis Chriſtiani pium & prudens reſponſum ad infideles o c.8.18. p Iſ.61.9. q Deut.4.6. r Joan.17.21 ſ Apoc.12.1 t 2. de Emm p.2.c.26. u cap. 30.

A addit, de Emmanuele, ſive de Chriſto prophetam iſtam non intelligi, quia nihil habuit, quod comburi oportuerit, vel debuerit, quum ab hora conceptionis ſuæ omnem plenitudinem accipiendo in omni bono conſummatus & confirmatus fuerit, ſignificat creviſſe per intervalla gratiam in Maria, & quoniam ſupervenit Spiritus ſanctus in conceptione Filii Dei, fomitem ei prorſus extinctum, quemadmodum is effectus unus eſt Originalis peccati, ac indecentiam magnam dicit, & ad peccatum diſponit, & moraliter difficillimum eſt, eum, qui tales motus patiatur, non peccare ſaltem venialiter. An autem ligatus fomes dici debeat ſolum, an etiam extinctus jam inde à prima ſanctificatione in ipſa conceptione, pertinet magis ad quæſtionem de modo loquendi, quàm de re ipſa. Satius eſt extinctum dicere, licet in cauſſa hujuſmodi extinctionis, ideſt, in virtutum perfectione majoreque providentia Dei, & auxiliis gratiæ acceſſio facta ſit in Filii Dei incarnatione eo modo quo in privatione, quam dicit extinctio, concipi major acceſſio poteſt. Legatur *x* Suarez noſter.

x 3.p.tom 2. diſp.4.ſect.5

Auferens bella uſque ad finem terræ.) Hieronymus, *compeſcet bella uſque ad extremum terræ*, ita verti potuit, ſed fallitur Vatabulus eſſe Hebraicè futurum; eſt enim participium מושבית *maſchbith*, in hiphil, *ceſſare* aut *quieſcere faciens*; quod verbum in ejuſdem conjugationis infinitivo cum littera ſervili להשבית *lehaſchbith*, *quieſcere facias*, redditur Pſalmo VIII. *y ut deſtruas*, τοῦ καταλῦσαι, Legunt alii, *uſque ad fines*, ut codices regii, & Complutenſes, Pſalterium Romanum & Ambroſianum, Auguſtinus, Ruffinus, Caſſiodorus, item Caſſianus *z*: Græcè quoque pluralis numerus extat λέχρι τῶν περάτων (ubi paronomaſia eſt ad priora τέρατα) at Hebraica vox קצה *ketſeh*, in ſingulari numero. Notat Heſychius in participio ἀνταναιρῶν, oppoſitionem contra improbitatem Diaboli, qui è cœlis deturbatus (ubi præliatus Michael contra *a* illum) inimicitias, & bella in terris ſeminavit: Chriſtus vero pacem afferens, bella ſuſtulit, non de uno tantum loco, ſed de omni terra uſque ad eos, qui ultimas terræ partes habitant, ut ait Didymus, & per totum mun- C dum, ut Hugo Cardinalis, Beda, & alii, nempe ſub poteſtatem ſuam redigens omnes gentes abſque armis, non ſicut olim paucas illas regiones cum armis, quas Hebræis tradidit. Hieronymus, *uſque ad finem terræ* explicat, *uſque ad finem ſæculorum*, ideſt, quamdiu durabit mundus, vel etiam quia pax divinitus communicata, niſi per nos ſtet, numquam admittitur. Alludit Ambroſius ad πέρατα verbumque περᾶν, quaſi denotetur, pacem illorum eſſe, nec amplius dicere *b*, *foris pugnæ, intus timores*, ſed *c*, *noſtra converſatio in cælis eſt*, qui terrena tranſeunt, mundumque, ac incipiunt eſſe ſupra mundum: περᾶσαι enim, inquit, *tranſire* eſt, vel, ut dicam expreſſius *tranſfretare*.

y verſ. 3. z Col 12 c.12 a Apoc.12.7 b 2 Cor.7.5. c Phil.3.20.

Beda myſticè quoque *uſque ad finem terræ*, declarat, ideſt, inquit, in tantum in illos qui prius rebellabant, facerent Apoſtoli finem eſſe terræ, ſcilicet, ut omnem terrenitatem in ſe finirent. De bellis tum externis, tum internis dixi priùs, quæ ſufficere propoſito videbantur. Diſtinguit Hugo Cardinalis bellum quadruplex, quod Chriſtus abſtulit princeps pacis, & Rex Salem, D inter Deum & homines, propter præcepti tranſgreſſionem: inter Angelos & homines, propter Adæ & Evæ ejectionem: inter homines & homines, propter diverſarum legum æmulationem: inter carnem & ſpiritum, propter mutuam altercationem. Abutuntur hoc & ſimilibus locis quidam, ut probent illicitum belli externi uſum Chriſtianis. Error vetus Manichæorum fuit *d*, & recentis auctoris Eraſmi *e*, præterea Cornelii Agrippæ *f* Anabaptiſtarum *g* Oecolampadii *h*, & reperitur in ſcriptis Joannis *i* Feri. Prædicitur tantum hoc & aliis talibus locis altiſſima pax Chriſto, qualem antea diximus, vel de pace ſpirituali ſermo eſt: vel non firmandum Regnum Chriſti, armis & bello ſicut Judaicum. Immo hoſtes ipſos poſitis armis, ad Eccleſiam venturos, ſicut Paulus, ut ſcribit Tertullianus *k*, gladium ſtylo mutavit: denique Chriſtianæ ſtudio pacis bella conquietura, ut ait Athanaſius *l*, & quod in ſe eſt Chriſtianos pacem cum omnibus habituros, quod Romanis Paulus *m* ſcribit, qui ditionem ſuam ſemper armis proferre ſtudebant. De bello contra Turcas negavit Lutherius nobis permitti, & Theodo-

Abuſus ex hoc loco petitus. d Aug. 22. c. Fauſ. c 74. & ſeq. e in c 3. & 22. Luc. f de Vanit. ſcien. c.79. apud Mela in loc theol. c. de Magiſt. g apud Cadr vere Bellum h in cap.26. Matth. i Scorp c 10. K Tract. de incar. Verb. l Rom.12.18 m art.34.

rus

a *Chronol. tab.* 13. b *l.* 4 *de laicis c.* 14. 15. 16. c 2 *de Emm p.* 1. *c.* 29. d *Mat.* 12.29 e *Pſ.* 63.8. f *Jud.* 5.8.

rus Bibliander *a*. Refellit adeo craſſos errores Bellarminus *b*.

Arcum conteret, &c.) Ricardus *c* Victorinus legit hoc & ſequentia cum participio, *conterens confringens comburens*. Deſignans verò iſta pacem, ut dixi, ut vel arma diripiantur adverſariorum, quod fortis armatus Chriſtus fecit *d*, vel hebetia invalidaque reddantur, vel nos adeo fortes efficiamur, ut illorum ictibus non lædamur, ſed *ſagittæ parvulorum fiant plagæ eorum e*. Atque hæc ipſa quoque antea vocabam *nova bella*. Sunt iſta Deboræ verba in Cantico triumphali *f*, ubi ſubdit illa, quod *portas hoſtium ipſe ſubvertit, clypeus & haſta ſi apparuerunt in XL. millibus Iſrael*: hoc eſt, propterea fuit mirabilis vincendi ratio, quod ſine armis quæ Rex Jabin ademerat Iſraelitis, victoriam reportaverunt iſti de hoſtium XL. millibus, vel inermes Iſraelitæ numero XL. millium vicerunt hoſtes ſuos. Adempta id temporis à Philiſthæis arma Iſraelitis. Argumento poteſt eſſe Samgar, ex iis percutiens vomere ſexcentos *g* viros. Jael malleo clavum defigens in cerebrum Siſaræ *h*: Samſon aſini mandibula interficiens mille *i* viros: tum præterea quod ſub Samuele caverent Philiſtæi, *ne faber ferrarius inveniretur in omni terra Iſrael, ne forte facerent Hebræi gladium aut lanceam*, ita ut *quum veniſſet dies prælii, non ſit inventus enſis & lancea in manu totius populi, qui erat cum Saule & Jonatha*) idem vero eſt de aliis armis, quæ ferro conſtant) *excepto Saul & Jonatha filio ejus k*. Occupatis opportunis locis, præſidiiſque Palæſtinis, Joſephus *l* addit, omni prorſus ferri uſu Hebræis interdixiſſe. Factitant id victores, ut quos in poteſtatem redegerunt, iis adimant arma.

g *Jud.* 3.2. h *c.* 4.21. i *c.* 15.15. K 1. *Reg.* 13. 20.20.21.22. l 6. *antiq. c.* 7. *vel* 6.

Victorum mos arma victis adimendi.

Porro Baſilius advertit eximiam Domini virtutum pacificationem & benignitatem, quod habens ſecum inviſibiles potentias Angelorum nuſquam aliquem hoſtem ſauciet, nullum proſternat, nullum attingat, ſed arcus conterat, ut non amplius ignita per ipſos tela emittantur: arma, quibus cominus pugnatur, ut nequeant ii qui prope ſunt, inſidias patientes, vulnera recipere: ſcuta adverſarios nudans ſuis munimentis & omnia in beneficium inimicorum faciens. Retuli etiam prius ex Ricardo Victorino *m* ſimilem tropologiam; cui item refert ſimilem ſodalis ejus Hugo *n*, ut bellorum ablatio ſit pacificatio intus & extra, atque carnis, tamquam terræ ſubjectio ſub animæ dominio: *contritio arcus & confractio armorum*, annihilatio verſutiarum, & machinationum Diaboli: *ſcutorum combuſtio*, emollitio cordium durorum per ignem Spiritus ſancti. Idem fere tradunt enarratores de *arcu* inſidiarum, de *armis*, publicæ impugnationis, de *ſcutis* vanæ præſumptionis, excuſationis, perfidiæ; de igne Spiritus ſancti. Hoc modo præſertim ii, qui nomen geſtant Ruffini, ac Hieronymus, Ambroſius quoque Caſſiodorus, Thomas, Hugo Cardinalis, & alii. Hìc in *arcu* inſidias Diaboli: in *armis* bona temporalia; in *ſcutis* defenſiones peccatorum conſiderat, per excuſationem, verecundiam, imminutionem, comparationem. Ait opera prædicatorum *arcum conteri*, qui non ignorant cogitationes Diaboli *o*; *arma confringi* contemptu divitiarum, ad quem Chriſtus provocat *p*; *ſcuta comburi* amore ignis divini, ut etiam qui benefecerint, *ſervos* ſe nominent *inutiles q*. Valentia docet deſignari per *arcum* poteſtatem tyrannorum: per *arma* omnia genera peccatorum, in quibus confidebat Diabolus: per *ſcuta* inanem Philoſophiam, ritumque ſuperſtitioſum Gentilium, vel ſacerdotium Judæorum & regnum eorum, & muros Jeruſalem, quæ opera Romanorum Deus contrivit, confregit, combuſſit. Caſſiodorus autem *arcui* inſidiarum infidelium opponit virtutem conterentem: *armis* ſuperſtitionis Gentilitiæ, certamina fidelium: *ſcutis* defenſionum perfidorum, ignem cœleſtem. Gregorius *r* paullo aliter explicat *arcum conteri*, quum occulta inſidiantium machinamenta diſſolvuntur: *arma confringi*, quum ea quæ contra Deum eriguntur patrocinia humana comminuuntur: *ſcuta igni comburi*, quum peccantium mentes obſtinata ſe duritie defendentes ad pœnitentiæ & confeſſionis ardorem ſancti Spiritus calore ſuccenduntur.

m 2. *de Emm p.* 1. *c.* 79. n *Annot. in Pſ.* 45. o 2. *Cor.* 2.11 p *Luc.* 14.33 q *Luc.* 17.19 r 33. *Mor. c.* 24. *vel* 30.

Confringet arma.) Hieronymus. *concidet haſtam*. Felix, *detruncabit lanceam*. Id valet חנית *chanith*, ſed quum derivetur à חנה *chanah*, *caſtrametari*, & מחנה *machaneh*, *caſtra* ſint, poteſt extendi ad omne genus armorum, quorum in caſtris uſus eſt. Hìc tamen dumtaxat reperio ſic redditam vocem iſtam per ὅπλα & *arma*; ubique alibi per *lanceam*. Sic in Pſalmo LVI. *f* *filii hominum dentes eorum, arma, & ſagittæ*. Hieronymus exponit, *lanceæ* & *ſagittæ*. Hebraicè vero primum nomen eſt, חניה *chanith*, Græcè in plurali ὅπλα, vel ὅπλον: licet Theodotio ponat τόξον *arcum*; Symmach. δόρατα *lanceas*. Aquila δόρυ *lanceam*. Refert Chryſoſtomus alium vertiſſe συνέκλασε, *confregit*, pro συνθλάσει, *confringit*. Euthymius ac Nicephorus ὅπλον hìc dicunt eſſe omne telum quo pugnatur cominus, quum videlicet eminus arcu pugnetur.

f *v.* 5.

Scuta comburet igni.) Hieronymus, *plauſtra*, quod & Chryſoſtomus refert Græcè alium poſuiſſe, ſcilicet ἁμάξας. Alii exponunt *quadrigas*, carros, curruſque bellicos, Hebraicè dicuntur hìc עגלות *hhagaloth*, *plauſtra*, ob rotunditatem. Attamen Chaldæus etiam interpretatur *ſcuta rotunda* תריסן עגילין *theriſim hhaghilin*. Scuta vel etiam plauſtra non ſufficit conterere, & frangere, quia fracta refici poſſunt & compingi, non ita commode arcus, armorum alia genera. De ſcutis, atque clypeis dictum aliàs. Scuta colligi poſt victoriam ſolebant, incendique. Patrium Romanis morem vocet Appianus *t*, Scipionem id feciſſe ſcribens, Martique ac Minervæ ſcuta, machinas, naves inutiles ſacratas, ſuccinctum cremaviſſe: Vulcanum nominat ex vetere hiſtorico Sabellicus *u*. In Tarquinium Priſcum prima refertur origo, qui Sabinis victis, in honorem Vulcani, eorum arma ſuccenderit. Ego Virgilium *x* alluſiſſe vult Servius *y*, ita canentem,

Scuta & alias belli machinas incendendi Romanorum mos.

t *de bellis punicis.* u *emend.* 5. *l.* 5. x *Æneid.* 8. y *Ibid.*

O mihi præteritos referat ſi Juppiter annos,
Qualis eram cum primam aciem Præneſte ſub ipſa
Stravi, ſcutorumque incendi victor acervos.

Nicetas *z* Choniata hoc applicat ad hæreſes igni theologiæ combuſtas, & exſiccatas.

z 5. *Theſ. c.* 40.

Verſ. 11.) Vacate, & videte, quoniam ego ſum Deus; exaltabor in Gentibus, & exaltabor in terra.

INducitur nunc loquens Deus cum hoſtibus populi ſui, poſtquam de peccato omni tumultu, profundaque pace conciliata dictum eſt. Uſquequo tandem non ceſſatis, ac non potius animum applicatis, tot edocti exprimentis, ut intelligatis & conſideretis eſſe me verum unicum Deum, qui pugnem pro populo meo, ac, ut feci, faciam adhuc, efficiamque, oppugnatis vobis & deletis; ut omnes ubique nationes cognoſcant, ac profiteantur, celebrentque, quod vos non vultis, invictiſſimam & inexpugnabilem potentiam meam? Vel convertitur oratio ad populum ipſum Dei, quem jubeat Deus pacato animo eſſe, non immodicè anxièque turbari adverſus hoſtes, apparatus magnos belli conquirendo, quaſi ſic eos debellaturus ſit; ſed attendere diligenter ac memoria repetere vetera beneficia, & auxilia, quæ adhuc tanta poſſit velitque conferre, ut nationes cunctæ magnitudinem potentiæ ipſius, cui reſiſti nequeat, percipiant ac ſummis laudibus, velint, nolint, efferant.

Vacate & videte.) In Regiis, Complutenſibus, & aliis libris, & apud Cyprianum *a*, & innuit eamdem lect. Ambroſius, *vacate & cognoſcite*. Auguſtinus libro de vera *b* religione, *agite otium & cognoſcetis*. Hieronymus, *ceſſate, & cognoſcite*. Alii, *deſiſtite, remittite*, in ſcholio refertur alia interpretatio. Græca ἱλάσθητε, *propitiamini*, nimirum vobis ipſis, ò vos efferatiores hoſtes populi mei, alioqui perdam vos; vel ò popule mi, ne nimiis vos curis diſcrucietis. Præterea ἀπόστητε γνῶτε *ceſſate, ut cognoſcatis*. Denique apud Chryſoſtomum θεραπεύσατε, *curamini*. Hebræa ſunt הרפו ודעו *harpu vadhu*. Primum verbum ſi eſſet à רפא *rapha*, per aleph in fine, reſponderet ei poſtremum Græcum verbum, & ſignificaret, curamini animis veſtris, curate vos ipſos, curate perturbationes veſtras, remittite ac lenite anxias curas, medemini ſuperfluis ſollicitudinibus, ſumite otium ab externis occupationibus, leniùs ac remiſſiùs agite circa hujuſmodi negotia, dimittite, & abire illa ſinite, relaxate, & quieſcere facite animum,

a 2. *ad Jud. c.* 6. b *c.* 35.

mum, liberioremq; eſſe, à talium rerum cogitatione, nolite his mordicùs adhærere, ſed permittite, ut decidant effluantve. Eadem vis verbi רפה *raphah*, per *he*, niſi quod non ita ſumitur pro medicinæ cura. Potius quam ab hoc, quàm à priore deduci videtur הרפו *harpu*, quia eſt ſine א *aleph*; tametſi hoc nonnumquam excidat. Certè cum א in conjugatione hiphil exempla non reperi. Chald. *diſcedit ab acie belli* פסקו מסדרי קרבא *peſuku meſaddere kerava*: quamvis in textu Nebienſis omittatur penultima dictio. Græcum verbum σχολάσατε, propriè ſignificat *otiari, feriari, vacuum eam à negotiis*. Unde adeo tritum ſcholæ nomen, quæ,

a *Auſ. eid.* 32

——Grajo a ſchola nomine dicta eſt.
Juſta laboriferis tribuantur ut otia muſis.

Transferunt omnes fere Patres iſtam ſententiam ad otium ſanctum, ut *nemo militans Deo implicet ſe negotiis ſæcularibus* b; ne ſpinis Dei verbum ſuffocari ſinat mundi ſollicitudinum *c*; vadat, ut videat *viſionem Dei* d: vacet, ut ſacrificet Deo, non autem occupetur in paleis, & lateribus *e*: ſedens ad pedes Chriſti audiat uno hoc maximè contentus, non autem ſollicitus turbetur *erga plurima*, *f* (uſurpat Auguſt. *g* in ſermone de Martha & Maria locum iſtum noſtrum) item ſedeſis ſolitarius taceat, ut levet ſe ſuper ſe *h* ad Deum: renuntiet omnibus quæ poſſidet, ſeſeq; illis evacuet, ut ſit *Chriſti diſcipulus* i; vacans, ut ait Baſilius, ab operibus nuptialibus (ſic enim non diviſus cogitabit, quæ Domini ſont, quomodo *placeat Deo* k) à ſtudiis divitiarum, à glorioſa cupiditate, ab invidia, ab omni in proximos pravitate, ut abſq; perturbatione tenebriſq; purum tamquam in ſpeculo nitido Dei ſplendorem fulgoremq; contempletur. Vacandum ab erroribus, ait Ambr. à perturbationibus, à peccatis, à terrenis operibus, ab occupatione & effuſione ſæcularium negotiorum, ut vacetur ſtudio cognoſcendæ divinitatis, & cultui ſacro. Ceſſationem Hebræi petebant tribuit, ut ſacrificarent Deo, ſacrificio addicti perpetuo, clerici perpetuo feriantur, ut propterea Sylveſter dies omnes *ferias* appellari voluerit. Addit Auguſt. vacationem à præſumptione ſui ipſius, ut videl. cognoſcatur quod ſit Deus bonorum omnium auctor, & adverſus cujus judicia nullus reſiſtendo armetur. *Mundus corde ſolus videt Deum* l, non eſt verò cor mundum quod permixtione mundi redditur immundum: non diſcit *benefacere*, qui non quieſcit *perverſe agere* m; pia fidei affectio, remotiorq; vitiorum ad fidem cum fructu excipiendam neceſſaria eſt, ſicut ægri lucem oculi non rectè cernunt. Innuit hoc Ruffinus reprehendens nominatim pernicioſum otium Religioſorum, ne derideant hoſtes noſtri maligni ſpiritus *ſabbata noſtra* n: ne quod eſt apud Baſilium, iidem ſemel ejecti, redeant in domum vacantem; ſicq; reddantur *noviſſima pejora prioribus* o: ne ut idem ſcribit Athenienſibus comparemur ad nihil aliud vacantibus, *niſi aut dicere, aut audire aliquid novi* p. Syneſius *q* longa oratione docens Epiſcopo vacandum tantum ſpiritualibus muneribus, non item, ut Andronicus faciebat, etiam temporalibus, negansq; θεωρίαν δαὶ πρᾶξιν συγγίνεσθαι (contemplationem & actionem ſimul verſari) citat præſentem locum, & concludit; quod σχολὴν δεῖ τῷ μετὰ φιλοσοφίας ἱερατεύοντι, *vacatione opus eſt ei qui cum philoſophia*, (idest, ſapienter ac rectè (*Sacerdotio fungi velit*. Subdit illuc, *ſerviri duobus Dominis non poſſe* r, Auguſt. *ſ* à populo vacationem tandem impetravit, Eradio presbytero deſignato ſucceſſori, commitens negotia quæ prius perferebantur ad ipſum, ut ſe in divinis ſcripturis exerceret: quod otium magnum dicebat habere negotium. Hac ipſa de re dixi, tractans Apoſtolorum decretum de Diaconis eligendis, ne miniſtrando menſis *derelinquere* compellerentur *verbum Dei*, ſed *orationi & miniſterio verbi inſtantes* eſſent *t*. De ſancto iſto eodem otio plura qui abundet otio, afferre adhuc poterit; ſed præſtat illo ad alia uti, req; ipſa potius, quam ſermone illius commoda demonſtrare; ac *ſapientia* quæ tam latè patet ſcribere pergere in hoc tempore ocii, quia *qui minoratur actu, percipiet eam* u; (quamvis in emendatis legamus *ſapientia ſcribæ* σοφία γραμματέως) & *mare* negat ſecum eſſe *x*, ut exponit Gregorius *y*, noſtrum locum ad idem propoſitum afferens. In illa felicitate perficientur, inquit Auguſt. *z*, *vacate & videte, quoniam ego ſum Deus*; ibi vacantes in ſabbato requiei (*ſabbatiſmum* Paulus *a* nominat, & Iſaias *b* *ſabbatum de ſabbato*) videbimus, quoniam ſuavis eſt Deus, quoniam eſt Deus, quo pleni erimus, quando ipſe erit *omnia in omnib.* c Addit etiam in beatitudine eſſe ſabbatum illud, de quo dictum eſt *d*, *& ſabbata mea dedi ei; in ſignum inter me & inter eos, ut ſcirent quia ego Dominus, qui ſanctificabo eos*. Hoc perfectè, inquit, ſciemus, quando perfectè vacabimus & perfectè videbimus, (Origenes *e* quoq; ſic iſta ſumit de felicitatis ſtatu) quoniam ipſe eſt Deus. Interim licet ab hac vacatione vacari numquam debeat, feſtivis diebus magis propriè vocatio hæc plus exigitur, quæ idcirco *ſabbata* rectè nominamus, quemadmodum Hebræi ſua feſta. Opinio veterum Theologorum fuit cuivis peccatori vi præcepit de celebrando feſto, pœnitendum eſſe. Contraria communior eſt: ſicut & quod nemo teneatur qui mortalis peccati ſibi conſcius non ſit, elicere actum amoris Dei. Certè valdè conveniens eſt, ubi iſta fiant, & Deo vacetur non exterius tantum, ſed etiam interius hujuſmodi actibus.

b 2. *Tim.* 2.4 c *Luc.* 8.7 d *Exo.* 3.2. e *Ibid. c.* 5.7 f *Luc.* 10.41 g *Ser.* 26. *de verb. Dom.* h *Thr.* 3.28. i *Luc.* 14.33. k 1. *Cor.* 7.32 l *Matt.* 5. 8 m *Iſ.* 1.16. n *Thr.* 1.7. o *Mat.* 12.45

Athenienſium ingenium.

p *Act.* 17.21 q *Ep.* 57.

Epiſcoporum vacationes.

r *Mat.* 6.24 ſ *Ep.* 110.

Otium presbyterorum magnum habet negotium.

t *Act.* 6.2.3.4 u *Ecc* 38.25 x *Job* 28.14. y 18. *mor. c.* 28.

z 22. *de civ. c.* 30. a *Heb.* 8.9. b *c. ult.* 23. c 1. *Cor.* 15. 28. d *Eze.* 20.12 e *in c.* 2. *ep. ad Rom.*

Eugenio Pont. ſcribens Bernardus *f*, de conſideratione, nunc quoniam dies mali ſunt, conſiderationi aliquid ſui & cordis & temporis ait convenire ſequeſtrare in partibus autem conſiderationis præcipuum eſſe vacare & videre, (quoniam ſuavis eſt Dominus, quoniam ego ſum Deus.) Tractat idem *g* de Magdalenæ vacatione deq; impedimentis contemplationis divinæ in hac vita: monachos ſuos hortatur nutriendorum liberorum cura liberos, ſollicitudine vacuos, quomodo placeant uxoribus, non de nundinis, non de negotiis ſæcularibus, non de ipſo victu & veſtitu cogitare coactos, à quibus magna ex parte ſit procul diei malitia, & ſollicitudo vitæ abſconditis in abſcondito tabernaculi Dei, *vacare & videre, quoniam ipſe eſt Deus*, ſtudere furari aliquando ſe ipſos, & à peſſimis occupationib. iſtis ſurripere vel ad horam, jaculari animos, vibrare corda id quod ſuum eſt, & quod quanto naturaliùs (ideſt, magis conveniens naturæ rationali) tanto ſuavius eſt: Cyrillus Jeroſolymitanus *h* hoc teſtimonio vetat curioſitatem in rebus vanis, ne quis quærat quid fecerit oppidum, quid Rex, quid Epiſcopus, quid Sacerdos, ſed ſurſum reſpiciat, quia tempus (nempe quo Catechumenus ad exorciſmos accedit. Idem autem de quovis tempore dici poſſet) hoc ipſum expoſcit. Monet etiam *i* idem ſcriptor, atq; hoc cum exprobatione, ut qui tot annorum circulos tranſegit, mundo fruſtra operam navans, vel quadraginta diebus vacet pro anima ſua. Poſſet id ad ſeceſſum illum quem pii quandoq; viri, ut ſpiritualibus quas vocant, vacent exercitationibus, uſurpant, accommodari: cujus rei ſi non auctor, certè inſtaurator B. noſter Ignatius, dici non poteſt quantum omnium ordinum hominibus in Eccleſia utilitatis attulerit. Hoc Auguſt. *k* appellat ocium non deſidiæ, ſed ocium cogitationis, ut à locis, & temporibus vacemus. Totum locum illum perlege. Rupert. *l* diſſerens de lege ſabbati carnalis, docet quod homo ſpiritualis non uno die hebdomadis, ſed omni tempore ſabbatizare ſatagit, ſemper intentus verbo Dei, juxta Pſalmiſtam, qui de hoc ſabbato loquitur, immò per quem loquitur, inquir, ipſe ſabbatorum Dominus, *vacate & videte quoniam ego ſum Deus*. Vacate namq; à ſæculi actibus, & in ſancto, & quieto ſtudio videte quoniam Dom. eſt Deus. Illius inchoatio ſabbati eſt, quam & *contemplativam vitam* dicimus, quam optimam partem eſſe teſtatur ipſa veritas *m*. Ait propterea hanc eſſe illam, quam Chriſtus ad ſe venientibus, ac jugum ipſius ſuper ſe tollentibus, permitti *requiem animarum*.

f *l. c.* 6. g *Serm.* 5 *de Aſſumpt B. M. & in al. de Ob. Pat. & Sap.* h *in pro catecheſi*

Egregia Bernardi & aliorum patrum de vacatione & otio religioſorum monita.

i *Cate.* 1. k *de vera rel. c.* 35. l *l.* 2 *in Gen. c.* 19.

Homo ſpiritualis omni tempore ſabbatizare ſatagit.

m *Lu* 10.41 n *Mat.* 11.29 o *ep.* 119. *c.* 12 * *Ser* 251. *de temp.*

De ſabbati ſpirituali requie Auguſt. *n* etiam explicat eadem iſta verba; & Dominicis * diebus ac ſanctorum ſolemnitatibus otium haberi docet, vacuationemq; à terreno negotio ut paratiores promptioreſq; ſimus ad divinum cultum; ſed quod à veſpera diei ſabbati vult dictam vacationemq; à rurali opere, omniq; negotio incipere, non eſt in uſu. Gelaſinus *o* refellit Judæos contendentes ad religionem ſabbati propriè dicti obligare Chriſtianos, & ceteros omnes: & inter alia reſpondet argumento de ſabbatico fluvio, cujus mentio apud Joſephum *p*, & Plin. *q* qui ſeptimo die ſiccabatur. Alter Cyrillus, nempe Alexandrinus, probat hoc

Vacatio à rurali opere omniq; negotio à veſpera diei Sabbati ab Auguſt. præcepta, nec in uſu.

p *l.* 11. *c.* 9.

Judæi à Galatino refutati.

q 7. *de bello c.* 35.

a l.5.item l. 2. de ador. in ſpiritu hoc ex loco in diſputatione cum Juliano Apoſtata *a*, otioſa mente; quæ mundanæ curæ renuntiaverit, utendum his, qui ad veram Dei contemplationem ire volunt. b 1. Mor. c 6 ult. 80 Quid enim ut argumentatur. Gregor. *b* agens de ſilentio iſto & quiete ſpirituali, *de Deo mens occupata obtineat, quæ de illo apprehendere aliquid etiam vocans laborat?* Tum prolato hoc Pſalmi teſtimonio, colligit, qui vacare Deo negligit, ſuo ſibi judicio lumen ejus viſionis abſconde- c ib. & l. 33. c. 27. vel 37. re. Sed legendus idem Pater cum ocio *c*, & Auguſt. in lib. de vera virginitate *d*. Demonſtrat hic quæri hoc d cap. 35. modo Deum in ſimplicitate cordis per ocium non deſidiæ, ſed cogitationis, ut à locis etiam & temporibus vacemus, iſta non diligamus quæ diligi ſine labore non poſſunt. Theophylactus *e* obſervat Chriſtum à reſurre- e in c. ul. Luc ctione diſcipulis pacem denuntiaſſe, & aperuiſſe iis ſenſum, ut intelligerent ſcripturas, quaſi his illos præſentis loci verbis alloqueretur. Niſi enim ait, quieta fuiſſet illorum anima, quomodo in tanta turbatione & inquietudine cognoviſſent? Hoc, opinor, volebat Chriſtus, videl. peccatores & vacuos reddere animos eorum, dum dixit pacem præfatus; *Quid turbati eſtis* Luc. ult. 38 *& cogitationes aſcendunt in corda veſtra f?* Eadem de ca- f g Mat. 10. 13 uſa juſſit initium prædicandi fieri ab his verbis *g*; *pax* h Mat 11. 15 *vobis:* & toties inculcavit illud *h*, *Qui habet aures au-* c. 13. 9 43. *diendi, audiat*. noſtrum non ſolitus loqui ad cor niſi in i Oſ. 2 14. ſollitudine *i*. Scribit Romaniano Auguſt. *k* quod paca- k ep. 21. tior & tranquillior rerum temporalium adminiſtratio recipiendorum æternorum meritum gignit. Sed adhibet cautionem: ſi nempe non teneat quum tenetur; nec implicet quum multiplicatur, ſi non quum pacatur, involvat; laxatis curis mutabilium rerum bona ſtabilia, & certa quærenda; ſupervolandum terrenis operibus; nam in mellis copia non fruſtra pennas habere apiculam, nectere enim hærentem. Ejuſdem Nebridio datam epiſt. lege 1 6. Et vero illud compertum eſt, quod ſcribit in Pſalm. XLI. nulli vacare audire in tribulatione, idcirco audiendum, quum nobis eſt bene, ducendum cum tranquillitate, ſed conſtat etiam doctores ori- ri cla iis cœpiſſe, omnemq; ſapientiam Dei diligentiùs inveſtigare, quum egreſſa eſt Eccleſiæ tranquillitas à perſecutione. Non bene toga convenit cum armis, In *videndi* verbo nemo cunctatur vel hæſitet, etiamſi de cognitione vitæ mortalis accipiatur, quæ de rebus fidei obſcura eſt. Sumitur enim in verbum generaliter pro quavis notitia, & fidei aliquando tribuitur ſcientiæ vox, tum propter certitudinem, tum propter evidentiam credibilitatis. Poſtremo quod Judæi, ſi de peccato ſuo pœnitentiam agere vellent, perfidiamq; deponere, illico redempti eſſent, atq; à captivitate liberati, & Meſſiam Salvatorem haberent, comprobat Galatinus *l* teſtimonio R. Joden. qui ſic exponebat iſta verba; l l. 9. c. 11. *Vacate ab operibus malis, & agite pœnitentiam, quantum eſt ictus oculi: & ſcietis quia ego ſum Deus.* Ibidem oſtendit Chriſtum Deum eſſe, & ex aliis hujuſmodi locis, m l. 2. c. 6. ex iſto confirmat hoc ipſum Cyprianus *m*.

Quoniam ego ſum Deus.) Divinitatem Chriſti hinc probari modò dixi. Etſi verò Hebr. nomen ſit אלהים *elohim*, quod creaturæ quandoq; communicatur; tamen antecedentia & conſequentia, ſatis docent de vero Deo ſermonem eſſe. Paraphraſtes in textu Nebienſis expreſſit nomen Tettagramaton. Alicubi poſuit Auguſt. *n* D n Ser. 26 de ver. Dom & lib. de vera Virg. c. 35 vocabulum, *Dominus*.

Exaltabor in Gentibus, & exaltabor in terra.) Pſalterium Ambroſianum, & Ambr. *inter gentes*. Chald. *advertite quoniam ego ſum altus inter Gentes, altus ſupra incolas terræ*. Baſilius, palàm hæc ait dici de paſſione o c. 18. 38. propria à Chriſto ipſo, qui etiam recitatur apud Jo. *o* dixiſſe; *quum exaltatus fuero, omnia traham ad me ipſum*; & crucifixionem ſuam contuliſſe, cum ſerpente, quem exaltavit Moſes *in deſerto* p. Ambr. propterea exponit p c. 3. 14. q Mat. ul. 18 de data Chriſto poteſtate *ſicut in cœlo & in terra* q. (Hugo Card. de aſcenſione aſſerit) & quod qui erat ſublimis Dominus *in excelſis*, id eſt, in Angelis & Archangelis, in Patriarchis, & Prophetis, qui de illo ſublimia ſentiebant, ſit etiam ſublimis futurus in populis nationum qui Deum ſuum in antris & ſpelæorum latibulis requirere videantur. Atqui colebantur quoq; ſatis frequenter idola in excelſis, altiſq; locis. Hieron. per *terram* terrena ſapientes Judæos intelligit: Ruffinus poſt Auguſtinum idem ſentit, hancq; *terram* eſſe, de cujus tur- r verſ. 37. batione priùs dictum eſt *r*: Gentiles, mare, in cujus A cor montes transferendi eſſent. Litteralis eſt ſenſus; quem initio dixi, ut mirificis operibus ubiq; ac ab omnibus Dei potentia cognoſcatur, celebretur, colatur, tum Gentibus, tum Judæis, ut Caſſiodorus præterea facit, Thomas, Beda, Haimo, Bruno; ſive ut quid ſynonymum cum gentibus, nempe pro quibuſcumq; nationibus, & habitatoribus terræ, quemadmodum Paraphraſtes exponebat.

Verſ. 12.) Dominus virtutum nobiſcum; ſuſceptor noſter DEUS Jacob.

HIc idem eſt cum octavo, verſus, licèt Hieron. ibi verterit *Protector noſter*, hìc autem, *fortitudo noſtra*: cur fiat hujuſmodi repetitio nonnumquam in Pſalmis, docui Pſal. VIII. ubi verſiculus idem Pſalmum inchoant, & claudit. Cauſſam hìc dici Haimo eſſe, B quia in hoc totius Pſalmi ſumma continetur: Baſilius, quia continet exultationem ob auxilium divinum, cum inſultatione in hoſtem ob confidentiam quòd nullum ab eo detrimentum vereatur, ſicut jam ſuprà dictum eſt: Ambroſius confirmationem & quia non ſolùm quando Chriſtus natus ex Virgine eſt, factus eſt nobiſcum Deus; ſed etiam poſt reſurrectionem ipſe dixit *ſ*; *ecce ego* ſ Mat. ul. 20 *vobiſcum ſum uſque ad conſummationem mundi*. Bruno, ut intelligatur, cum qui dixerat, *vacate*, &c. eſſe Dominum virtutum, dignamq; eſſe vocem illam, quæ credatur & memoriæ infigatur: Hugo poſitum dici primo loco (nec enim rationem habet tituli, ita ut inter verſus numeretur) ut ſignificetur Dominum eſſe nobiſcum in plenitudine gratię, quum Septenarius ſit numerus univerſitatis: & in ultimo loco, ut intelligamus nobiſcum futurum *uſq; in finem ſæculi*: item ibi denotare applauſum hìc gratiarum actionem.

In fine eſt *ſelah*. Quocirca rectè aliàs probavimus non eſſe notam connexionis antecedentium, & conſequentium, quia poſt finem nihil eſt, quod ſequatur. C Potiùs monemur ea nota attentiùs meditari, quod jam eſt dictum.

PSALMUS
QUADRAGESIMUS SEXTUS.

1 In finem, pro filiis Core Pſalmus.

2 OMnes Gentes plaudite manibus: jubilate Deo in voce exultationis:
3 Quoniam Dominus excelſus: terribilis: Rex magnus ſuper omnem terram.
4 Subjecit populus nobis: & gentes ſub pedibus noſtris.
5 Elegit nobis hæreditatem ſuam; ſpeciem Jacob, quam dilexit.
6 Aſcendit Deus in iubilo: & Dominus in voce tubæ.
7 Pſallite Deo noſtro, pſallite: pſallite Regi noſtro, pſallite.
8 Quoniam Rex omnis terræ Deus: pſallite ſapienter.
9 Regnabit Deus ſuper gentes: Deus ſedet ſuper ſedem ſanctam ſuam.
10 Principes populorum congregati ſunt cum Deo Abraham: quoniam dii fortes terræ vehementer elevati ſunt.

TITU-

TITULUS.

Verſ. 1.) In finem. pro filiis Core Pſalmus.

IN titulo nihil eſt quod non jam priùs in aliorum titulis Pſalm. declaratum ſit, qui filios Core gerunt, cujuſmodi & ex ſequentibus aliqui Sola differentia eſt, quòd hìc addatur præpoſitio, *pro filiis Core*, quamvis in quibuſdam quoq; ex ceteris exprimatur, ut vidimus. Euſebius videri ſibi dicit non ὑπὲρ ὧν ſed υἱοῖς *filiis*, aut τῶν *filiorum* inſcribi debuiſſe, juxta priores inſcriptiones: atq; quia hìc; quoq; reliqui habent interpretes, & Hebraicus textus eo modo, quo in præcedentibus titulis. Certè utrovis modo, ſenſus idem eſt; nempe, ut Cyrillus docet, *fieri pro filiis Core*, quoniam per eos fit, quibus cantandi munus injunctum eſt. Quia vero Pſalmi ſermo apertus eſt, ac nihil oc- B cultum habens, idcirco ait idem Euſebius in inſcriptione nos nec ad intelligentiam compelli, neq; in ea de occultis arcaniſve mentionem eſſe.

ARGUMENTUM.

QUod attinet ad argumentum, putant Hebræi quos Lyra ſequitur, decantari victorias Joſue contra Gentes barbaras, de quibus priore Pſalmo tacita mentio fuit. Vel, ut Janſenius etiam exiſtimat, pompam qua David, aut Salomon induxit arcam in templum, hocq; dedicavit; vel rurſus victorias David qui debellaſſe ſcribitur omnes Gentes per circuitum: quam ſententiam Trevetus amplectitur: vel, quod Peregrino Hero placet, victoriam Ezechiæ de Sennacherib; vel ut ſentit Theodoretus Mopſueſtienſis, illas quas Machabæi retulerunt. Quicquid ſit de iſtis opinionibus, quum tandem etiam R. Abraham profiteatur ſe neſcire quod ſit Pſalmi argumentum, & referat nihilominus eumdem ad Meſſiam, poſſumus affirmare ſub dictatum C aut ſimilium rerum typo (qualis, quam affert Arias, calamitas, aliqua in qua populus per Gentes oppreſſus liberaretur (quod noſtri omnes tradunt, in hoc Pſalm. agi de victoria & triumpho Chriſti aſcendentis in Cœlum, ac de poteſtate quam tunc maximè declaravit & exercuit tum in Cœlo, tum in terra, Eccleſiam ſuam altiſſimè propagando per ſuos principes Apoſtolos, ac deinde per ſucceſſores illorum, atq; eamdem ſemper fovendo & protegendo. De typo Joſue Jacobus de Valentia bene diſſerit, aptans Apoſtolis duodecim totidem Principes tribuum, quos elegit poſt ingreſſum in terram promiſſam: collocationem arcæ in Silo cum jubilo ac tympanis, ubi dicebatur Deus ſedere, Chriſto realiter exiſtenti & veluti ſedenti in tabernaculo ſive ſacrario in quo eſt Euchariſtia, quæ circumfertur in feſto corporis Chriſti cum cantu, & inſtrumentis muſicis.

Probat Burgenſis ad aſcenſionem Chriſti Pſalm. ad litteram eſſe. Non enarratores tantùm fere omnes, verum etiam qui de aſcenſione ſermones conficiunt, de D illa uſurpant Pſalmum iſtum, Eccleſiaq; ipſa in officio a l. c. 9. divino. Id Cyrillus in Joannem *a* difertè tradit: Gre- b Diſput. cont. Herbanum com. 4. Bibl. Patrum. gentius *b* verò Archiepiſcopus Tephrenſis validè hinc argumentatur contra Herbanum Judæum. Athanaſius *c* ait apertè hunc Pſalmum eſſe de aſcenſione. Totum Euſebius *d* recitat de eadem. Quia verò ſimul etiam de propagata poſt aſcenſionem Eccleſia per Apoſtolos nonnihil attingitur in Pſalmo, recitari quoq; ſolent in officio de Apoſtolis: ſed & in die Epiphaniæ quo recolitur vocatio Gentium.

Pſal. hic de aſcenſione. Recitatio hujus Pſal. in officio de Apoſtolis & in die Epiphaniæ. c Epiſt. ad Marcel. de interp Pſal. d 6. de Demonſtr. Evang c. 2.

Verſ. 2.) Omnes Gentes plaudite manibus: jubilate Deo in voce exultationis.

PRovocatio hæc ad plauſum applauſumq; ad jubilationem, ad exultationem, magnum profectò quoddam indicat bonum, magna gratulatione dignum, A magnos honores, magnam dignitatem, tantis lætitiæ ſignis cohoneſtandam, ut Regi fieri ſolet, aliiſve ſummo Principi, quum recens creatus procedit cum pompa in publicum, vel victor triumphanſq; atq; ſummis & fauſtiſſimis bombardarum fragoribus, tripudiantium ſaltationibus, vociferantibus cantantium, acclamationibus gratulantium, muſicorum inſtrumentorum ſonis harmonicis excipitur deduciturq; Factitatum id hiſtoriæ docent ſacræ in Arca, vel quum produceretur ad bellum; vel quum reduceretur parta victoria; vel quum transferretur in commodiorum locum, ſed & in inauguratione regum ritus quadam ex parte ſimilis adhibebatur ad collætandum & bene apprecandum. Ad eumdem nunc modum Chriſto regi & victori, & regiam cum triumpho ineunti, ut gratularentur omnes, quaſi pręconis voce, noſter indicit vates, exigens ordine tria illa, quorum poſterius priore perfectius eſt, *plauſum manuum jubilationem*, hancq; non qualem qualem, ſed in voce *exultationis*. De his porro ſigillatim agendum.

B *Omnes gentes.*) Hieron. *omnes populi*, comprehendi poſſunt tam Judæi quàm Gentiles, non ſolùm per vocem Hebræum עמים *hhammim*, ſed etiam per Græcam ἔθνη: immò & per aliam Hebræam גוים *goim*, quæ magis tamen propriè de gentilibus uſurpari ſolet, ut & dicta Græca τῶν ἐθνῶν, ut jam aliquoties monuimus. Nihilominus maximè invitantur gentiles, ex quibus potiſſimùm conſtat Eccleſia, & in quibus victoriæ Chriſti fructus maximè conſtitit. Unde dicitur hìc Rex ſubjeciſſe populos & gentes, ſed *regnaſſe ſuper gentes e*, id eſt, e v. 4. & 9. Judæos & Gentiles in poteſtatem redegiſſe pręcipuè autem regni poteſtatem apud iſtos exercuiſſe. Quocirca nimis anguſtè Lyra *gentes* hìc accepit pro duodecim tribubus.

Plaudite manibus.) Hoc refert Chryſoſt. alium reddidiſſe numero ſingulari, χειρὶ, *manu*; quo etiam pacto eſt Hebr. Chaldæus addit *cum gaudio*, בחדוא *bechedia*. Rectè verò idem Chryſoſt. admonet non eſſe hoc procemium indignum Spiritus S. cohortatione, quamvis meminerit earum rerum quæ conveniant potius iis C qui in ſcena & conviviis verſantur, aut qui inſtructa acie prælio ſunt decertaturi, viris autem qui docentur à gratia Spiritus, conveniat quies, ordo, moderatio; non plauſus, ſtrepitus, jubilatio. Docemur, inquit, per hæc victoriam & ſignum victoriæ Chriſti, quantaque voluptatè debeat res tanta excipi: Nam & ſimili de cauſſa flumina ipſa dici *plaudere manu* f, & lingua ſive f Pſ. 97. 8. arbores g: montes exaltare & colles ſicut *arietis agnoſve* h: præterea juberi nos faciem lavare caputq; ungere g Iſa 55. 12. h Pſ. 113. 4. 6 quum jejunamus *i*: Item prædici lupos oveſq; ſimul paſcendos *k*; iſtis autem, & ſimilibus figuratis orationibus lætitiam ſpiritualem deſignare, aut ſummam quamdam tranquillitatem & pacem. Itaq; *plauſus* hìc ſignificat vehementem lætitiam: & *manus* exprimuntur illæ, ut idem met adhuc Doctor obſervat, quas gentiles prius polluebant execrandis ſacrificiis: filios occidebant, turpia patrabant, & adverſus naturam ipſam contendebant i Mat. 6. 17. k Iſ. 11. 6. & 65. 2.

Comprehendunt alii cum Didymo & Auguſt. *manuum* nomine opera omnia bona, ut non ſit inane gaudium, ceſſentq; ab opere manus. Exprimit Caſſiodorus largitionem eleemoſynarum ægris miniſtrare, & opera ta- D lia quæ manibus perficiuntur. Cajetani improbata expoſitio. *Plauſus manuum* quid ſit proprie.

Sed ad litteram *plauſus manuum* non eſt quod Cajetanus vult, pulſus muſicorum inſtrumentorum, qui manu fit, ut Pſalterii, citharæ, violæ, organorum, &c. ita ut *jubilare*, quod vertit ipſe clangere, ſit ſonare flatu, quemadmodum tubæ, buccinæ, &c. *in voce laudis* ſeu *exultationis*, cantu vocis humanæ; ſed eliſio manuum inter ſe, ut Caſſiodorus docet, atq; Chryſoſtomus, paſſimq; omnes. Profectò non intellexit inſtrumenta pulſaſſe muſica ſtultum Salomon *l*, quum ſcribit *plaudere manibus quum ſponderit pro amico ſuo*; ſed edere ſignum l Pr. 17. 18. lætitiæ comploſionem manuum, quaſi re bene geſta. Nec Ezechiel *m* muſicè tractanda inſtrumenta, Deuſve m c. 21. 17. apud illum voluit, quum dixit, *Ego plaudam ad manu manum, & implebo indigniationem meam*. Non etiam hi de quibus Jeremias *n*, *Plauſerunt ſuper te manibus* n Thr. 2. 15. *omnes tranſeuntes viam*. Non ille quem Auctor *o* Eccleſiaſtici deſcribit, ſimul *moventem caput, & laudantem manu*, & *ſuſurrantem*. Non illi quos Nahum *p*, o Ecc 12. ul. p c. 3. 19. *compreſſiſſe manum ſuper alium*. Non Eunuchus Holofer-